

The Greek Review of Social Research

Vol 28 (1976)

28 Γ'

Μαρξισμός και ιστορικός χρόνος

Μαρία Τσάτσου

doi: [10.12681/grsr.354](https://doi.org/10.12681/grsr.354)

Copyright © 1976, Μαρία Τσάτσου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τσάτσου Μ. (1976). Μαρξισμός και ιστορικός χρόνος. *The Greek Review of Social Research*, 28, 309–316. <https://doi.org/10.12681/grsr.354>

μαρξισμός καὶ ιστορικὸς χρόνος

τῆς
Μαρίας Τσάτσου

Κοινωνιολόγος

Μαρξισμός *εἶναι* ἡ ἱστορία. Ἡ δημιουργία τῆς ἱστορίας μέσ' ἀπὸ τὴ συνειδητὴ ἐπαναστατικὴ πράξη τῶν λαῶν. Μαρξισμός εἶναι ἡ ἱστορία ὄχι μόνο ἀπ' τὴ στιγμή πού τὰ τείχη τῆς κοινωνικῆς προϊστορίας γκρεμίζονται μὲ τὸ συγκεκριμένο καὶ ἱστορικὸ φαινόμενο τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ κι ἀπ' τὴ στιγμή πού θεμελιώνεται ἕνας καινούργιος τρόπος γιὰ νὰ συλλαβίσει κανεὶς ξανά τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Δὲν εἶναι τόσο τὰ λογικὰ αὐτονόητα πλαίσια τοῦ Μαρξισμοῦ σὲ κάποια στιγμή τῆς ἱστορίας πού εἶναι ἱστορικὰ σημαίνοντα, ὅσο τὸ γεγονός ὅτι αὐτὰ τὰ ὄρια σπᾶνε. Ξεπερνώντας τὸ ἱστορικὰ σύγχρονο, μέσα στὸ Μαρξισμό ἀπελευθερώνεται ἡ χαμένη ἱστορικὴ ἐνέργεια τῆς ἱστορίας. Ὁλόκληρη ἡ ἱστορία ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει στὸ βαθμὸ καὶ στὸ εἶδος τῆς συνειδητῆς ἀνθρώπινης ἱστορικῆς πράξης, σὰν ἔργο συγκεκριμένων ἀνθρώπων μέσα σὲ δομικὲς σχέσεις ἱκανὲς κάποτε νὰ καθοριστοῦν καὶ νὰ ἐρμηνευτοῦν. Ὡστε αὐτὸ πού φωνάζει ἡ παρούσα ἱστορικὴ στιγμή γίνεται ψιθυρὸς τοῦ παρελθόντος καὶ συνομιλία μὲ τὸ μελλοντικό. Αὐτὸ τὸ ξεπέρασμα εἶναι πού κάνει τὸ Μαρξισμό νὰ *εἶναι* ἢ νὰ *εἶναι ξανά* ἡ ἱστορία, αὐτὴ ἡ αὐτοανάδυση τῆς ἱστορίας πού ἦταν γράμμα νεκρὸ σὲ μὴ Μαρξιστικὲς ἱστορικὲς ἐρμηνείες.

Ἀπ' τὴ μιὰ λοιπὸν ὁ Μαρξισμός εἶναι ἱστορία μὲ τὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορικῆς πράξης πού ἡ ἴδια διαμορφώνει τὸ ἱστορικὸ προτσές. Ἀπ' τὴν ἄλλη *κάνει* ἱστορία, δημιουργώντας ξανά τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν μέσ' ἀπὸ τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ἐρμηνεία του. Ἐρμηνεία, πού μᾶς ἀποκαλύπτεται μέσ' ἀπὸ τὶς ἰδιαιτερές κάθε φορά μορφές τῆς πάλης τῶν τάξεων μέσα στοὺς διάφορους κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς. Δὲν νοεῖται συγκεκριμένη Μαρξιστικὴ—καὶ ἄρα ἐπαναστατικὴ—ἱστορικὴ πράξη πού νὰ μὴ στηρίζεται σὲ μιὰ ὀρισμένη ἀντίληψη τῆς ἱστορικῆς εξέλιξης τῆς κοινωνίας, ἄρα κάποια θεωρία τῆς ἱστορίας, καὶ σ' ὀρισμένες θεμελιακὲς ἀρχές ἢ ἐπιστημολογικὲς θέσεις πού νὰ στηρίζουν τὴ θεωρία αὐτή. Ἔτσι καὶ οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου στὸ Μαρξισμό ἔχουν τὴν ἴδια βαρῦτητα: ἡ μιὰ σὰν κοινωνικοπολιτικὴ πράξη ἐφαρμογῆς τῆς Μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας, ἡ ἄλλη σὰν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας πάνω στίς ἐπιστημολογικὲς θέσεις τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ.

Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τῆς ἀδιάσπαστης δυαδικότητας ἄλλωστε εἶναι πού συνιστᾷ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς Μαρξιστικῆς θεωρίας ἀπέναντι σ' ἄλλες θεωρίες ἢ συστήματα ἰδεῶν: ἡ ἐνότητα θεωρίας καὶ πράξης καὶ ἡ ἀλληλόδρασή τους. Γιατὶ ἐδῶ ἡ πράξη δὲν εἶναι ἀπλᾶ πεδίο ἀόριστης δυνατότητας ἐφαρμογῆς ἢ προέκτασης τῆς θεωρίας, ἀλλὰ αὐτόνομη ἐνέργεια μὲ δικούς της κανόνες. Καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ἔχει σημασία νὰ γίνεи σωστὰ ἡ σύλληψη τῆς ὄψιαστικῆς αὐτῆς σχέσης: μιὰ παρανόηση

μοιραῖα ὁδηγεῖ ἢ ὁδηγεῖται (αὐτό, μόνο μιᾶ ἀνάλυσης συγκεκριμένων ἱστορικῶν στιγμῶν θὰ μπορούσε νὰ τὸ δείξει) σὲ ἀντιφατικές κι ἀλλήλοαναριούμενες πολιτικές θέσεις.

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τῆς ἔννοιας τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου στὸ Μαρξισμό, δὲν εἶναι φιλοσοφικὸ πρόβλημα παρὰ στὸ βαθμὸ πὸν εἶναι λειτουργικὸ γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ σκέψη, μετὰ τὴ σημασία ἀκριβῶς πὸν δίνει ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ στὴν ἀρνήση τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας, στὴν λέει στὴν XI θέση στὸν Φόυερπαχ: «ὡς τῶρα οἱ φιλόσοφοι ἐρμήνευαν τὸν κόσμον μετὰ διάφορους τρόπους—τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι νὰ τὸν ἀλλάξουμε». Οὐτε εἶναι πρόβλημα πὸν μπορεί νὰ λυθεῖ ἀποκλειστικά μετὰ στὸ χῶρο τῆς Μαρξιστικῆς ἐπιστήμης σὰν ἐσωτερικὴ ὑπόθεση τῆς ἰδιαίτερης λογικῆς πὸν δίνει τὸ χῶρο τῆς προβληματικῆς τῆς. Εἶναι καθαρὰ ἓνα πολιτικὸ πρόβλημα, ἀκριβῶς γιὰτὶ στὸ Μαρξισμό μιᾶ θεωρητικὴ ἐκλογή εἶναι πράγμα ταυτόσημο μετὰ τὴν ἐκλογή ὀρισμένης πολιτικῆς ταχτικῆς. Γι' αὐτὸ θὰ πρέπει οἱ διάφορες θεωρητικὲς θέσεις νὰ ἀξιολογηθοῦν στὸ φῶς ὅχι τῆς φιλοσοφικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς τους ἀξίας γενικά, ἀλλὰ σὰν προσπάθειες συνακόλουθης ἐφαρμογῆς τῆς Μαρξιστικῆς θεωρίας στὴν πολιτικὴ πράξη.

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν εἶναι: ὑπάρχει στὸ Μαρξισμό μιᾶ θεωρία τῆς ἱστορίας καὶ μιᾶ φιλοσοφία; Καὶ πῶς συμβιβάζεται ἡ θέση αὐτὴ μετὰ τὴ θέση ὅτι ὁ Μαρξισμὸς εἶναι ἐπιστήμη; Ἔχουμε δηλαδὴ ὑποθετικὰ μιᾶ ἐπιστημονικὴ ὀπτικὴ πὸν ἐξασφαλίζει ἐπιστημονικὴ ἐγκυρότητα, ἀρα ἀλήθεια καὶ ἰδεολογικο-πολιτικὴ νομιμότητα, καὶ μιᾶ ἀντιεπιστημονικὴ ὀπτικὴ πὸν παραποιεῖ τὴν ἀλήθεια, ἀρα δὲν νομιμοποιεῖ τίς ἰδεολογικο-πολιτικὲς τῆς βάσεις, καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἐπαναστατικὴ ταχτικὴ πὸν προτείνει. Κατὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ λοιπὸν, γίνεται φανερὸ γιὰτὶ τὸ πρόβλημα εἶναι πολιτικὸ. Προσπάθεια οὐδετεροποίησής του μετὰ τὸ πρόσχημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητας, θὰ σήμαινε αὐτόματα ἐξέδο ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Μαρξιστικῆς προβληματικῆς, καὶ ἀστικοποίηση τοῦ θέματος, πὸν ἤδη προδίδει ἀστικές, ἀρα ἀντίπαλες, πολιτικὲς θέσεις. Ὁ τρόπος πὸν συνδέεται τὸ θέμα αὐτὸ μετὰ τὴ λειτουργία τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου μετὰ στὸ Μαρξιστικὸ σύστημα ἰδεῶν, εἶναι τὸ σημειο-κλειδί ὅπου σμίγουν ἡ θεωρία καὶ ἡ πολιτικὴ πράξη μετὰ στὸ Μαρξισμό, μετὰ τῆς ἐπιστημολογικῆς ἀρχῆς πὸν προκαθορίζουν γενικά τὸ status φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, σύμφωνα μετὰ τὸν παραδεγμένο τρόπο φιλοσοφικῆς ἔρευνας.

Διαμορφώνεται ἔτσι ἡ ἀκόλουθη ἐρμηνεία τοῦ Μαρξισμοῦ: ἂν ὁ Μαρξισμὸς εἶναι μιᾶ φιλοσοφία ἢ μιᾶ θεωρία τῆς ἱστορίας, σημαίνει ὅτι δέχεται μιᾶ τελεολογία τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης μετὰ ὑπερβατικὸ χαρακτῆρα. Ἡ ἱστορία γίνεται τότε μιᾶ

κατηγορία οὐσίας, ἓνα λογικὸ ἔννοιολογικὸ κατασκευάσμα πὸν ὁδηγεῖ σὲ κάποια μεταφυσικὴ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἔχουμε δηλαδὴ μιᾶ ἱστορικιστικὴ-ιδεαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ὅπως στὸν Χέγγελ, ἡ ὁποία ὑπάγει τὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ γίνεσθαι σὲ μιᾶ ἀφηρημένη ἀπόλυτα οὐσία: ἡ ἀληθινὴ ἱστορία ἀποστεώνεται σὲ κάποιο πνεῦμα ἢ νόημα τῆς ἱστορίας. Ἐπακολουθεῖ ἡ σύμπτυξη τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου σ' ἓνα συνεχῆς φάσμα, ἓνα continuum, ὅπου μέλλον, παρὸν καὶ παρελθὸν εἶναι «στιγμές» στὴ διαδρομὴ π.χ. τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν αὐτοολοκλήρωση καὶ τὸ αὐτοξεπέραςμά του (ὅπως στὸν Χέγγελ) ἢ σὲ μιᾶ θεωρία τῆς ἀνακύκλισης (Vico) ἢ τῆς γέννησης καὶ τῆς φθορᾶς τῶν πολιτισμῶν (Spengler). Εἶναι τῶρα αὐτονόητο ὅτι τὸ ἱστορικὸ καὶ πολιτικὸ μῆνυμα μιᾶς τέτοιας ἱστορικιστικῆς ἱστορικῆς γνώμης θὰ ἦταν ἡ μοιρολατρία (φραταλισμὸς) καὶ ἡ ἐπόμενη ἀρνήση κάθε ἀγωνιστικῆς πολιτικῆς πράξης. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτο σκέλος τοῦ ἱστορικιστικοῦ διαβάσματος τοῦ Μαρξισμοῦ. Τὸ ἄλλο ἀφορᾷ τὸν ἀνθρωπισμὸ: νὰ βλεπεται δηλαδὴ ἡ ἱστορία σὰν τὸ ἱστορικὸ τῆς ἐξέλιξης τοῦ ὄντος ἢ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων. Ἔτσι ὁδηγοῦμαστε σὲ μιᾶ ἰδεολογία τοῦ ὄντος, μιᾶ ὄντολογία, καὶ μιᾶ ἐξατομικεση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἀφοῦ υποθέτουμε ὅτι μπορεί νὰ μελετηθοῦν στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων σχέσεων. Ἐπόμενο εἶναι, σὰν πολιτικὴ συνέπεια τῆς θέσης αὐτῆς, νὰ συγγέεται ὁ Μαρξισμὸς μετὰ κάποιο ἀνθρωπιστικὸ δόγμα (τὸν οὐτοπιστικὸ σοσιαλισμὸ ἢ τὴν ὑπερἱστορικὴ φιλοσοφία), ὁπότε ἡ συγκεκριμένη ἐπαναστατικὴ πολιτικὴ πράξη δὲν ἔχει νόημα. Ἀκολουθώντας αὐτὴ τὴ γραμμὴ σκέψης δὲν μπορεί νὰ περιμενεῖ κανεὶς ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐξέγερση τῶν μαζῶν θὰ λύσει τὸ ὄντολογικὸ πρόβλημα ἢ ὅτι ἡ πολιτικὴ πράξη θὰ συντελέσει ἀποφασιστικὰ στὴ μεταβολὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πὸν ὑπάρχουν. Ἔτσι ἡ ἱστορικὴ ἀλλαγὴ ξαναγίνεται ἐξάρτημα τῆς τροχιάς τῶν ἀτόμων, καὶ κύριος συντελεστῆς τῆς θεωρεῖται ἡ υποκειμενικὴ διάθεση ἢ θέληση, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ διερεύνηση τοῦ πραγματικοῦ «εἶναι» τοῦ ἀτόμου. Καὶ πάλι καταλήγουμε σὲ μιᾶ τελειῶς ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη, μιᾶ παραχάραξη τοῦ Μαρξισμοῦ πὸν ὄχι μόνο δὲν εἶναι θεωρητικὰ βάσιμη, ἀλλὰ κυρίως ἀφοπλίζει τὴ Μαρξιστικὴ θεωρία ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ τῆς δυναμικὸ.

Ἄν λοιπὸν θέλουμε νὰ πιστεῦουμε πῶς ὁ Μαρξισμὸς περιέχει μιᾶ φιλοσοφία ἢ μιᾶ θεωρία τῆς ἱστορίας, θὰ πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε κατὰ τί διαφέρει ἀπὸ ἄλλες θεωρίες τῆς ἱστορίας. Καὶ πρῶτα-πρῶτα τί εἶναι μιᾶ θεωρία τῆς ἱστορίας; Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Althusser: «γιὰ νὰ βρούμε τὸ μυστικὸ τῆς σύλληψης τῆς ἱστορίας μετὰ στὸ ὅποιο γίνεται ἀντικείμενο σκέψης τὸ «γίνεσθαι» μιᾶς κοινωνικῆς ὁλότητας, πρέπει νὰ ζητήσουμε μετὰ συνέπεια τῆ

δομή αυτής της κοινωνικής ολότητας.¹ Άρα οι θεωρίες της ιστορίας δεν είναι φυσικές κι αυτόνομες δημιουργίες του ανθρώπινου μυαλού, αλλά κοινωνικά έργα που υπάρχουν μέσα σ' όρισμένο τόπο και χρόνο, μέσα σ' όρισμένα συστήματα παραγωγής. Και βέβαια αυτό σημαίνει ότι όσο αυτονομισμένες διανοητικές διεργασίες κι αν φαίνονται, τελικά μετέχουν του εποικοδομηματος του κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο ανήκουν. Δηλαδή, τουλάχιστο στη γενεσιουργό φάση τους έχουν άπολογητικό και, σ' ευρύτερη έννοια, ταξικό χαρακτήρα. Έπομένως ο ιστορικός χρόνος των διαφόρων θεωριών της ιστορίας είναι και ο ιστορικός χρόνος της οικονομικής-ταξικής τους βάσης, αντίθετα από τον ισχυρισμό του Althusser ο οποίος φτάνοντας την ιδέα της αυτονομίας ως τ' άκρα μιλάει για «σχετική αυτονομία και πολλαπλότητα ιστορικών χρόνων στα διάφορα επίπεδα της υπερδομής».² Δεχόμενοι λοιπόν ότι οι θεωρίες για το ιστορικό γίνεσθαι έχουν ταξικό και ιδεολογικό—με την έννοια της άπολογίας—χαρακτήρα, αντιλαμβανόμαστε ότι σε τελική ανάλυση συμμετέχουν στο οικονομικό παιχνίδι με την προσπάθειά τους να παραστήσουν «φυσικό» κι «αυτόνομο» ένα σύστημα ή μιὰ τάξη πραγμάτων που κάθε άλλο παρά τέτοια είναι. Ο ιστορικισμός τους χαρακτηρίζει λοιπόν πραγματοποιεί μιὰ μετάθεση στο μεταφυσικό πεδίο συγκεκριμένων προβλημάτων, ενώ ή ήηκισή Ικανοποίηση δικαίων αιτημάτων προβάλλει σαν ούτοπική ή χάνεται σε κάποιο άοριστο «πλήρωμα» της οδίας της ιστορίας.

Ο ιστορικός χρόνος στις ιδεαλιστικές θεωρίες της ιστορίας λειτουργεί μονοδιάστατα. Ύπάρχει διαχρονικά σε αναφορά με κάποιο σημείο στο χρόνο. Άποκολλάται από το σύγχρονο, το ιστορικά δεδομένο, γιατί αυτός ακριβώς είναι ο στόχος του: να ξεπεράσει το παρόν διαλύοντάς το σ' ένα παρελθόν και σ' ένα μέλλον που κι αυτά υπάρχουν έξω από κάθε συγκεκριμένη ανθρώπινη γνώση. Η ανθρώπινη ιστορία ανήκει σ' ένα Όν, μιὰ Ίδεια, μιὰ Ουσία, που είναι κτήματα της Άνθρωπότητας, υπάρχουν στον καθένα, και άρα σε κανένα. Με τη λογική αυτή φτάνει το νομοτελειικό ιδεαλιστικό σχήμα του Χέγκελ ν' αποδέχεται το στυγνό προσωπικό κατεστημένο και να οδηγεί σ' αδιέξοδο την έρευνα για γνώση και αλλαγή. Στο σημείο αυτό ο ιστορικός λόγος είναι κυρίως φιλοσοφικός λόγος, και πρέπει να μιλάμε για μιὰ προϊστορία της επίστημης της ιστορίας, αφού επιστημολογικές προϋποθέσεις της ιστορικής έρμηνείας γίνονται συγκεκριμένες παραδοσιακές θέσεις της φιλοσοφίας, κι αφού στο στάδιο αυτό δεν είναι καν ξεκαθαρισμένο το αντικείμενο της ιστορικής ανάλυσης: ή ιστορία

προεκτείνει μιὰ μεταφυσική οντολογία ή παίζει αποδεικτικό ρόλο σ' όρισμένες φιλοσοφικές γνωσιολογικές θέσεις. Αυτό δεν σημαίνει πώς εξελικτικά θεωρία της ιστορίας και φιλοσοφία ταυτίζονται. Είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι είναι σχετικά αυτόνομα επίπεδα θεωρητικής πρακτικής. Όμως, εκτός από τη συμμετοχή τους σαν μέρη της υπερδομής στους διάφορους κοινωνικούς σχηματισμούς, εξελίσσονται και σαν βίοι παράλληλοι και άλληλοεπιδρούν.

Με βάση λοιπόν αυτό που ως τώρα έχει έννοηθεί με τον όρο θεωρία της ιστορίας, είναι εύκολο να εκτιμήσει κανείς την πολεμική που μπορεί να προκαλέσει ένας ισχυρισμός ότι ο Μαρξισμός είναι μιὰ θεωρία της ιστορίας και ως ένα σημείο μιὰ φιλοσοφική προδιάθεση, αν όχι συγκροτημένο φιλοσοφικό σύστημα. Ο κίνδυνος του ιδεαλισμού και του ιστορικισμού δεν ξεροκίβεται εύκολα με τη διαβεβαίωση πώς ο Μαρξισμός διαφέρει από τις άλλες θεωρίες της ιστορίας. Η άνεστραμμένη διαλεκτική της ιστορίας του Χέγκελ είναι μιὰ αρκετά φοβερή προοπτική για τους θεωρητικούς Μαρξιστές. Άλλά, παρ' όλ' αυτά, ο Γκράμσις ονομάζει το Μαρξισμό «φιλοσοφία της πράξης» και ο Λουκάς «προλεταριακή φιλοσοφία», ενώ ο Άλτουσερ όχρωμος πίσω από τον στεγανό διαχωρισμό της επιστημολογικής τομής δέχεται πώς είναι «θεωρία της ιστορίας» με την έννοια της ιστορικής διαδοχής των κοινωνικών δομών, χωρίς όμως να κατονομάζει ποτέ την κινητήρια δύναμη που είναι καθοριστική μέσα σ' αυτό που λέμε δομή.

Τελικά λοιπόν είναι κανείς υποχρεωμένος να ξαναγυρίσει στην άρχική του έρώτηση: μπορεί μιὰ θεωρία της ιστορίας να είναι ιστορικά άναγνης προς τον ιστορικό χρόνο τον οποίο διανύει και ταυτόχρονα να δίνει μιὰ γενική έρμηνεία του ιστορικού γίνεσθαι, άρα να υπάρχει διαχρονικά; Ποιά έγγύηση υπάρχει ότι μιὰ φιλοσοφία της πράξης δεν είναι μιὰ ιδεαλιστική—και μάλιστα έσσοσιαλιστική—ιστορική έρμηνεία, όπου ή «πράξη» θά παίζει κάποτε το ρόλο άπόλυτης κατηγορίας, ή ότι αντί για φιλοσοφία θά έχουμε ένα φιλοσοφικό παιχνίδι για λόγους πρακτικούς, που εύκολα θά σηκώσει ό,τι βάρη του φορτώσει κανείς; Ύστερα, αν και ο όρος «προλεταριακή φιλοσοφία» είναι τουλάχιστον ιστορικά σωστός, είναι δυνατό να καθοριστεί μιὰ φιλοσοφία από το φορέα της; Η αυτοσυνείδηση της εργατικής τάξης που έχει αναπτύξει διεξοδικά ο Λουκάς δεν ταυτίζεται μ' ένα άπλό επαναστατικό όρμηφτυο. Και τότε προκύπτει ή ανάγκη να μιλήσει κανείς για εισαγωγή της φιλοσοφίας στο χώρο του προλεταριátu, και όχι αντίστροφα, αν θέλει να γνωρίσει το περιεχόμενο της έρευνάς της. Η προσήλωση πάλι στην ενότητα της δομής με τους διάφορους συσχετισμούς των πάντα σχετικά αυτόνομων επιπέδων της, ίσορροπεί και

1. Althusser: *Lire le Capital*, Tome I, σελ. 120, Maspéro, 1973.

2. Althusser: *Lire le Capital*, Tome I, σελ. 124-25, Maspéro, 1973.

σχεδὸν ἱκανοποιεῖ πολλά ἐρωτήματα, καταργεῖ ὅμως τὸν ζωτικὰ ἀπαραίτητο παράνομο τὸν διαλεκτικὸ ὄλισμο: ἔχουμε διαλεκτικὴ σχέση χωρίς ὄλισμό. Γιατί πᾶς σ' ἓνα τέτοιο ἐπίπεδο ἀφαίρεσης, «δομῆ» δὲν εἶναι παρὰ κάτι καταχρηστικὸ καὶ συμβολικὰ ὄλικο.

Μὲ τίς τρεῖς αὐτὲς ἐκδοχὰς ξεπεράσματος τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, ἴσως τοῦ πιὸ σημαντικοῦ καὶ δύσκολου στὴ Μαρξιστικὴ θεωρία, συνδέονται καὶ ἀντίστοιχα πολιτικὰ σχήματα ἐφαρμογῆς του. Γενικὰ πρέπει κανεὶς ἐδῶ νὰ υἰοθετηθεῖ μιὰ προοπτικὴ ποὺ νὰ θεμελιώνεται στὴ βάση τῆς ἐνότητας θεωρίας καὶ πράξης μέσα στὴ Μαρξιστικὴ θεωρία καὶ πολιτικὴ σκέψη. Ἔτσι στὴν προσπάθεια κατανόησης τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς ἐρμηνείας τοῦ Μαρξισμού, ἡ διαλεκτικὴ σχέση κοινωνικοπολιτικῆς ἱστορίας καὶ θεωρίας πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται στὴ διαλεκτικὴ σχέση ἰδεολογίας καὶ πολιτικοῦ κόμματος. Ἐπειδὴ τὸ θέμα τῆς συνείδησης στὶς ἀρχὲς τοῦ Μαρξισμού εἶναι ἐξαιρετικὰ πολὺπλοκο, χρειάζεται προσοχὴ στὴ χρῆση ὁρῶν ὅπως ρεφορμισμός, ρελατιβισμός κλπ. Ἐδῶ ὅμως βρίσκεται ἡ ζωντανὴ διάσταση τοῦ προβλήματος τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου: στὸ εἶδος καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ συσχετισμοῦ ποὺ θὰ προκύψει σὲ μιὰ δοσμένη ἱστορικὰ στιγμὴ ἀνάμεσα στὴν ἐπαναστατικὴ ταξικὴ δράση τοῦ προλεταριάτου καὶ τὴς ἀνασχετικῆς δυνάμεις ποὺ ὑπάρχουν μέσα σ' ἓνα δοσμένο παραγωγικὸ σύστημα. Ἀναγκαστικὰ ἡ γενίκευση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ἡ νομοτέλεια ποὺ ὑπάρχει καὶ ποὺ λειτουργεῖ σὰν δράμα, ὑπόκειται σὲ μιὰ σμίλευση ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ προβλεφθεῖ, ἀφοῦ εἶναι ἔργο πολλῶν συντελεστῶν, μπορεῖ ὅμως νὰ κατανοηθεῖ ὑστερότερα, ἀφοῦ προσδιορίσουμε καὶ τὸ ρόλο ποὺ παίζει τὸ κόμμα κάθε φορὰ στὴ διαμόρφωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδεολογίας μέσα ἀπὸ τὸν ὄγκο τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας.

Στὴν περίπτωση τοῦ Γκράμσι, ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης ξεκινάει σὰν ἀντίδραση στὸν οἰκονομισμό τῆς Β' Διεθνούς. Τοποθετεῖ τὴν ἐπαναστατικὴ λαϊκὴ πράξη στὸ ἐπίκεντρο σύμφωνα μὲ τὸ αὐθόρμητιστικὸ βολονταριστικὸ πνεῦμα τῆς Ρόζας Λουξέμπουργκ, καὶ ἀκόμη τοῦ 1905. Ἡ ἴδια ἐρμηνεία βλέπουμε νὰ καταλήγει, στὴ δεκαετία 50-60, σὲ μιὰ στεγνὴ ἰδεολογικὴ κομματικοποίηση ποὺ δίνει τὸ χρίσμα τῆς νομιμότητας σὲ κάθε πολιτικὸ ἔλιγμο τοῦ κόμματος. Κι αὐτὸ, γιατί ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης, ἀφήνοντας τὴ φιλοσοφία καὶ μπαίνοντας στὴν ἰδεολογία μέσα ἀπὸ τὴν κομματικὴ σταλινοποίηση καὶ τὸ μονοπώλιο τῆς Μαρξιστικῆς ὀρθοδοξίας, γνωρίζει μιὰ μόνον «πράξη»: τὴν «πράξη» τοῦ κόμματος καὶ τὸν πολιτικὸ ἄγωνα του. Καὶ ἡ αὐτοσυνείδηση τῆς ἐργατικῆς τάξης τοῦ Λουκάτς τὰ ἴδια ἱστορικὰ κίνητρα ἔχει: τὴν ἀποφυγὴ ἐνὸς στενὰ ματεριαλιστικοῦ πνεύματος—ποὺ στὴν ἀκραία μορφή του ἀγγίζει τὸν οἰκονομισμό—καὶ τὴν προ-

βολὴ τῆς κριτικῆς ταξικὰ συνείδησης τοῦ προλεταριάτου, ἔξω ἀπὸ τὰ καθοριστικὰ ὄρια ἐνὸς κόμματος ποὺ μὲ τελειὸς γιακοβινιστικὴ νοοτροπία θέλει νὰ ἔχει τὴν ἀποκλειστικότητα διαμόρφωσης τῆς συνείδησης αὐτῆς. Ἔτσι μέσα στὰ ἱστορικὰ πλαίσια τῆς μεταεπαναστατικῆς Οὐγγαρίας (μετὰ τὸ 1919), ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ παίρνει ὑπερεπαναστατικὸ τόνο, γιὰ νὰ πῆσει ὅπως ἦταν φυσικὸ στὸ ἄλλο ἄκρο μετὰ τὸ δευτέρου παγκόσμιου πόλεμο, κι αὐτὸ ὄχι μόνον γιὰ τὸς σοβιετικὸς Μαρξιστές. Δὲν εἶναι μιὰ τρομακτικὴ σὲ συνέπειες ἐλάττωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ δυναμισμοῦ τοῦ Μαρξισμού μὲ ἐκλαμβάνεται τὸ ἴσως συμπτωματικὸ, ἴσως τυχαῖο, σὰν ὁ κύριος δείκτης ἐπαναστατικότητας; Ἄν ὑποθεθεῖ πῶς ἡ διαλεκτικὰ μορφοποιημένη συνείδηση τῆς ἐργατικῆς τάξης καθορίζει αὐτόματα τὸ κίνημα, δὲν ὀδηγοῦμαστε ἔτσι σ' ἓναν χωρίς προηγουμένο φαταλισμό; Εἶναι ἄραγε δοσμένη αὐτὴ ἡ συνείδηση, ἀλλὰ, κι ἂν εἶναι, ἡ ἱστορία τῆς συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Μαρξιστικοῦ κινήματος; Ἔτσι, ἀντὶ γιὰ τὸν οἰκονομισμό τοῦ κόμματος ἔχουμε τὸν «οἰκονομισμό» τῆς ἐργατικῆς συνείδησης. Ἄντὶ νὰ ξεπεράσουμε τὸ πρόβλημα, τὸ μεταθέτουμε σὲ κάτι τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴ φύση του δεσμεύεται ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη ἱστορικότητα.

Ὁ Ἄλτουσέρ ξεκινάει τὴν ἐρμηνεία του μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ διαχωρήσει ἀπόλυτα τὸ πρῶμο φιλοσοφικὸ-χεγγελιανὸ ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο οἰκονομικὸ-ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Μάρξ, εἰσάγοντας τὴν ἔννοια τῆς «ἐπιστημολογικῆς τομῆς» παρμένη ἀπὸ τὸν Gaston Bachelard: ἡ προβληματικὴ τῆς πρώτης φάσης τοῦ Μαρξιστικοῦ ἔργου διαχωρίζεται πλήρως ἀπὸ τὴν προβληματικὴ τῆς δευτέρας φάσης. Ἡ πρώτη φάση θεωρεῖται «ἰδεολογικὴ» μὲ τὴν ἔννοια ἐνὸς ἀπολογητικοῦ πνευματικοῦ ἔργου ποὺ ἀκόμη ἀπῆχε θεσμοποιημένους ἰδεαλιστικὰς θέσεις, ποὺ θεωροῦνται αὐτονόητες μέσα σ' ἓνα δοσμένο σύστημα ἢ ἐπιζοῦν τὸν συστήματος ἔχοντας κάνει παράδοση τῆς σκέψης. Εἶναι δηλαδὴ ἓνας μῦθος ἀπὸ τὸν ὁποῖο βγαίνει ὁ Μάρξ, ὅταν γνωρίζει τὰ ἔργα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Σχηματικά οἱ δύο αὐτὲς προβληματικῆς ἀντιστοιχοῦν στὴ σκέψη τοῦ Ἄλτουσέρ στὴ γνωσιολογικὴ διάκριση «ἀντικείμενου τῆς γνώσης» καὶ «πραγματικὸ ἀντικείμενο». Τὸ ἔργο τοῦ «νεαροῦ Μάρξ» εἶναι μὲν πραγματικὸ, ἀλλὰ σὰν πραγματικὸτητα μέσα στὴ σκέψη ὅπου καὶ μόνον εἶναι ἔγκυρο σὰν γνωστικὸ ἀντικείμενο. Ἡ ἀλήθεια του ὅμως συντρίβεται μέσα στὴν πραγματικότητα τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας. Ἀντίθετα, τὸ ὄριμο ἔργο τοῦ Μάρξ ἐξεκόνοντας ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ καὶ τὴ μυθολογία εἶναι πραγματικὸ ὡς πρὸς τὴν μετάθεση τῆς δυνατοῦτας νὰ συλλάβουμε τὴν ἀλήθεια σ' ἓναν τελειὸς διαφορικὸ χῶρο, μιὰ νέα προβληματικὴ. Ἔτσι λοιπὸν ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει σχέση μὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, μὲ μιὰ ἴσως θεωρία τοῦ «ἀποξενω-

μένον και αντικειμενικοποιημένο δντος», με μιὰ τελεολογία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ὁλ' αὐτὰ εἶναι ἰδεαλιστικά προβλήματα πρὸς λύσην ποῦ μιὰ ἐπιστημονικὴ διάνοια δὲν θέτει ποτὲ στὸν ἑαυτὸ της. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ταυτιστεῖ τὸ ἐπιστημονικὸ μὲ τὸ ἰδεολογικὸ, τὸ σύγχρονο μὲ τὸ διαχρονικὸ.

Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι μιὰ τεράστια παραδοξολογία. Στὸ *Κεφάλαιο* ἀκριβῶς μιλάει ὁ Μάρξ γιὰ τὸν «οἰκονομικὸ νόμο κίνησης τῆς σύγχρονης κοινωνίας»¹ καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν οἰκονομικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν σὰν φυσικοῖστορικὸ προτσές. Καὶ ἂν τονίζει τὴ σημασία τῆς ἀφαίρεσης στὴν ἐπιστημονικὴ δουλειά, εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ πρῶτος τόμος τοῦ *Κεφαλαίου* εἶναι ἀφαιρωμένος στὴν ἔκθεση ἐμπειρικῶν στοιχείων ποῦ ρίχνουν φῶς στὴν κατάσταση τοῦ καπιταλισμοῦ στὴν Ἀγγλία, ἄρα τὸ ἰδεολογικὸ καὶ ἐμπειρικὸ στοιχεῖο δὲν παύει νὰ εἶναι παρὸν καὶ σ' ἕνα ἔργο καθαρὰ ἐπιστημονικὸ. Ἐχοντας ἐπίγνωση τῆς ἀντίφασης αὐτῆς καὶ ταυτόχρονα ριγμένους στὴν προσπάθεια ἀποφυγῆς ἱστορικιστικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν ἀποχωρήσεων, ὁ Ἄλτουσέρ κρατᾷ τὴν ἔννοια μιᾶς Μαρξιστικῆς φιλοσοφίας ποῦ ἰσοδυναμεῖ μὲ «μιὰ θεωρία τῆς διαφοροποιητικῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας τῶν θεωρητικῶν σχηματισμῶν, δηλαδὴ μὲ μιὰ θεωρία τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστημολογίας».² Ἡ φιλοσοφία αὐτῆ, ποῦ μόνον ὑπαινικτικά δίνεται μέσα στὸ Μαρξισμό (πρέπει νὰ γίνῃ τὸ ἀντικείμενο ἰδιαίτερης ἐπεξεργασίας), εἶναι γιὰ τὸν Ἄλτουσέρ ταυτόχρονα καὶ μιὰ ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας. Τοῦτο ὁμῶς σημαίνει ταύτιση τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης μὲ τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο (objet de connaissance καὶ objet réel), πράγμα ποῦ εἶναι ἀντίθετο μὲ τὴν ἐπιστημολογικὴ του θέση. Βλέπει τότε τὸ Μαρξισμό σὰ μιὰ φιλοσοφία ποῦ ἡ ἰδιαιτερότητά της καὶ ἡ ἐπιστημολογικὴ της προϋπόθεση συνίσταται στὸ νὰ διακρίνει μέσα στὴν ἴδια της τὴν προβληματικὴ τὴ διαφορὰ ἐπιστήμης καὶ ἰδεολογίας, καὶ ποῦ λειτουργεῖ ταυτόχρονα σὰν ἐπιστῆμη καὶ ἰδεολογία. Ἄλλὰ ὁ χειρισμὸς αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἔξω ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα μιᾶς φιλοσοφίας μὲ θετικιστικὴ καταγωγή. Γενικά, ἡ τακτοποίηση αὐτῆ εἶναι πολλὰ ὀραία γιὰ νὰ εἶναι πιθανή.

Ἄν δὲν θέλει κανεὶς ν' ἀποφύγει μιὰ τελειῶς ἐμπειρικὴ ἔρμηνεία, κάνοντας τὸ Μαρξισμό ἕνα χρονικὸ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τοῦ καπιταλισμοῦ, καὶ ἂν θέλει νὰ ἐφαρμοσεῖ μιὰ στοιχειώδη μαρξιστικὴ ἔρμηνεία πάνω στὰ φαινομενικὰ ἀντιφατικὰ του σημεῖα, πρέπει νὰ παραδεχτεῖ τὰ λεγόμενα τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του μεθοδολογία. Ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας χωρὶς πραγματικὸ ἱστορικὰ

ὑποκείμενο, τὴν ἀστικὴ κοινωνία, δὲν εἶναι δυνατὴ. Ἄλλὰ τὸ ἴδιο ἀδύνατη εἶναι χωρὶς ἔννοιες, ποῦ δὲν εἶναι μεγέθη ἐμπειρικὰ δοσμένα, οὔτε κατοχυρωμένα ἀπὸ τὴν τρέχουσα λογικὴ, ἀλλὰ ἄλλα τοῦ νοῦ, ἀφαιρέσεις, ποῦ βέβαια προϋποθέτουν κάτι. Ἡ μιὰ ἀξιολογικὴ ἱεράρχηση τῶν κοινωνικῶν δομῶν μέσα στὴν ἱστορία ἢ μιὰ θεωρία τῆς κοινωνικῆς δομῆς μὲ βάση πάλι μιὰ ἱεράρχηση τοῦ τί εἶναι σημαντικὸ καὶ τί ὄχι. Τὸ διπλὸ ἀλλὰ φυσικὸ αὐτὸ παιχνίδι τοῦ χρόνου πάνω στὴν παραγωγή τῆς γνώσης εἶναι ποῦ ἀρνεῖται νὰ δεχτεῖ ὁ Ἄλτουσέρ. Κι ἐνῶ στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο δὲν δίνει ποτὴ μιὰ συγκεκριμένη ἀπάντηση, στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας μὲ τὴν ὑποτίμηση τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα-ἀρχῆς καὶ τὴν ἀνικατάστασή του μετ' τῆ «δομῆς», μετατρέπει τὴν πάλι τῶν τάξεων σὲ πολιτικὸ φαινόμενο ποῦ διεξάγεται σ' ἕνα αὐτόνομο πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι ἔτσι ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν ἐμπειρισμὸ καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ τῶν ἱστορικιστικῶν ἔρμηνειῶν τοῦ Μάρξ (πράγμα ποῦ τελικὰ δὲν γίνεται), ἀφοσιλίζει ὁμῶς τὸ Μαρξισμό ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ του περιεχόμενο κάνοντάς τον ὑπόθεση πολλῶν συντελεστῶν ποῦ ἴσως τελικὰ λίγη σημασία νὰ ἔχουν γιὰ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα. Καθιερώνει νὰ ἀποχωρίσει ἔτσι μιὰ Μαρξιστικὴ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πράξη ποῦ κανονικὰ πρέπει νὰ τὴν τροφοδοτεῖ, καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον γιὰ λόγους μεθοδολογίας, ἀλλὰ σὰν προῖον τῆς ἴδιας τῆς ἀνάλυσης. Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα αὐτά, δὲ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι «ἡ κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ βρίσκεται ἀκόμη στὰ προστάδιά της».

Περίπου στὸν ἴδιο χῶρο κινεῖται καὶ μιὰ ἄλλη μέθοδος ἔρμηνείας τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἱστορικοῦ του χρόνου, ποῦ συνδέεται μὲ τὸ φιλοσοφικὸ ρεύμα τοῦ λογικοῦ ποζιτιβισμοῦ. Τὸ πρόβλημα εἶναι πάλι τὸ ἴδιο: φιλοσοφία ἢ ἐπιστῆμη, διαλεκτικὸς ὕλισμὸς ἢ ἱστορικὸς ὕλισμὸς. Κινούμενοι οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀπὸ μιὰ θεϊτικὴ πίστη στὴ δυνατότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς τῆς φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξὴ ἱστορικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης: «δὲν ὑπάρχει πραγματικὸ ἀντικείμενο ἱστορία», ἢ ἀντίληψη ὅτι ὑπάρχει μιὰ πραγματικὴ ἱστορία εἶναι προῖον τοῦ ἐμπειρισμοῦ.³ Ἐτσι κάνουν ἕνα βῆμα ἀκόμη πρὸς τὸ πέρα ἀπὸ τὸν Ἄλτουσέρ πρὸς τὴν ἀναίρεση τῆς πραγματικότητας τοῦ «πραγματικοῦ ἀντικειμένου»: ὁ Μαρξισμὸς δὲν εἶναι ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας γιατί δὲν ἔχει ἀντικείμενο, καὶ φυσικὰ οὔτε λόγος νὰ γίνεταί γιὰ θεωρία τῆς ἱστορίας ἢ φιλοσοφία. Τί εἶναι τότε ὁ Μαρξισμὸς; Ἐνα σύστημα ἔννοιῶν, μιὰ μέθοδος γιὰ ἀνάλυση, μιὰ θεωρία. Ὑπάρχουν γενικὲς ἔννοιες ποῦ γεννοῦν δευτερεύουσες ἔννοιες, πάντα στὸ χῶρο τῆς ἀφαίρεσης. «Οἱ ἔννοιες δημιουργ-

1. Marx: *Critique of the Political Economy*, σελ. 425, Pelican Edition.

2. Althusser: *Pour Marx*, σελ. 39 (Pelican Ed.).

3. Hirst and Hindess: *Pre-Capitalist Modes of Production*, σελ. 317 (Routledge and Kegan Paul).

γούονται και υπάρχουν μέσα στη γνώση. Δέν ελαττώνονται οὔτε ἐξάγονται ἀπό ὁποιοδήποτε συνδυασμό, ὀσομένον, ἄληθινῶν συνθηκῶν.»¹ Ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἐννοιῶν ἐπιβεβαιώνεται ἡ διαψεῦδεται ἀπό τήν ἐσωτερική του συνοχή και τή συνέπειά τους μέσα στην ἰδιαίτερη προβληματική τῆς Μαρξιστικῆς θεωρίας. Καμιά ἀναφορά σέ ὀσομένες καταστάσεις δέν μπορεί νά τίς ἀξιολογήσει: τά γεγονότα δέν δίνονται, κατασκευάζονται μέσ' ἀπό θεωρητικές πρακτικές τοῦ νοῦ. Ἡ χρονικότητα ὀμως πού τονίζει ὁ Μάρξ δέ μπορεί νά ἐγκαταλειφθεῖ ἔτσι εὔκολα. Γίνεται ἀποδεκτό ὅτι: «ὁ κοινωνικός σχηματισμός πρέπει νά ἀναλυθεῖ σέ ἀναφορά πρὸς μιὰ καθορισμένη ὕλική αἰτιότητα, ὀπου ἀληθινές σχέσεις προξενοῦν ὀρισμένα συγκεκριμένα ἀποτελέσματα»,² και ὁ οὔσιαστικός ρόλος τοῦ ταξικού ἀγῶνα ἀναγνωρίζεται σάν ὁ βασικός παράγοντας ἀναπαραγωγῆς ἡ μεταβολῆς ἐνός κοινωνικού σχηματισμοῦ. Γι' αὐτό «ὁ Μαρξισμός ἐπιμένει στην ἀναγκασιότητα μιᾶς συγκεκριμένης (concret) ἀνάλυσης τῆς τρέχουσας κατάστασης».³ Ἄλλὰ ἡ τρέχουσα κατάσταση εἶναι πλάσματική και ἡ εἰκόνα τοῦ ταξικού ἀγῶνα σέ κάθε ἱστορική φάση δέν ὑπάρχει, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει και ἱστορία. Μπαίνουμε δηλαδή σ' ἕνα φαῖλο κύκλο, ὀπου οἱ ἔννοιες ἀξιολογοῦν και ἐπιβεβαιώνουν ἡ ὄχι ἄλλες ἔννοιες, κι ὀπου ἡ ὕλική αἰτιότητα παίζει διακοσμητικό ρόλο ἀφοῦ τῶν ἀρνῶνται τήν ἱστορικὴ τῆς ὑπόσταση. Καθορθῶνται ἡ ταῦτιση πραγματικού ἀντικειμένου και ἀντικειμένου γνώσης μέ τήν ἱσοπέδωση τῆς δυνατότητας νά ὑπάρξει ποτέ γνώση ἐξῶ ἀπό τήν ἰδια τῆ γνωστική λειτουργία; Ἄλλὰ ἔτσι οἱ ἔννοιες ὑπάρχουν ἰδεαλιστικά σάν ἀπόλυτες κι αἰθαίρετες λογικές κατηγορίες πού καθορίζουν οἱ ἴδιες τούς κανόνες τῆς λειτουργίας τους. Κατά τί τότε διαφέρει ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία ἀπό τήν πολιτική οἰκονομία τοῦ Μαρξισμοῦ; Μέσα στη δική της προβληματική θά μπορούσε σίγουρα νά φτάσει σέ θαυμαστή λογική συνέπεια και συνοχή. Τί εἶν' ἐκεῖνο πού ἐπιβάλλει τή μετάβαση ἀπό τή μιὰ προβληματική στην ἄλλη, κι ἀπό τόν ἕνα κοινωνικό σχηματισμό στόν ἄλλο; Δέν πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε τήν ὑπαρξὴ κριτηρίων γιά τά ὀποῖα ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση δέν μπορεί νά δώσει ἐπαρκῆ ἐξήγηση, μπορεί ὀμως νά τὰ φωτίσει; Στό Μαρξισμό ἀναγνωρίζεται ἕνα νομοτελειακό, τελεολογικό σχῆμα «πού δέν μπορεί οὔτε νά ὑπερηδῆσει οὔτε νά καταργῆσει μέ διατάγματα φυσικές φάσεις τῆς ἀνάπτυξῆς του, μπορεί ὀμως

ν' ἀπαλύνει τούς πόνους τοῦ τοκετοῦ».⁴ Μέσα σέ μιὰ ἐρμηνεία σάν κι αὐτὴν ὀμως ὁ Μαρξισμός γίνεται κάτι στατικό, μεταβάλλεται σέ ὀργανο τῆς ἀνάλυσης. Πρὸς τί; Ἰσως τῆ ἐρμηνεία τῆς σύγχρονης φάσης τοῦ καπιταλισμοῦ. Γιατί ὀμως πρέπει νά γίνεται αὐτό, γιατί ἡ πάλιν τῶν τάξεων ἔχει σημασία; Στὴ *Φτώχεια τῆς Φιλοσοφίας* ὁ Μάρξ λέει ὅτι ὀσο τοῦ «ἐπινοοῦν συστήματα και ψάχνουν πῶς νά ξανανιώσουν τήν ἐπιστήμη. Ἄλλὰ στό μέτρο πού ἡ ἱστορία προχωρεῖ μπροστά και μαζί μ' αὐτὴν ὁ ἀγῶνας τοῦ προλεταρίου δέν ἔχει ἀποκτήσει ἀρκετά ἀνεπτυγμένη ταξική συνείδηση, χρειάζεται τούς θεωρητικούς του. Τότε αὐτοὶ μοιάζουν μέ οὔτοπιστές πού «ἐπινοοῦν συστήματα και ψάχνουν πῶς νά ξανανιώσουν τήν ἐπιστήμη. Ἄλλὰ στό μέτρο πού ἡ ἱστορία προχωρεῖ μπροστά και μαζί μ' αὐτὴν ὁ ἀγῶνας τοῦ προλεταρίου παίρνει καθαρότερες γραμμές, δέ χρειάζεται πιά ν' ἀναζητοῦν τήν ἐπιστήμη στό μαλὸ τοῦς».⁵ Παραφράζοντας τόν Χέγγελ πού ἔλεγε πῶς, «ὀλη ἡ μεταφυσική μπορεί νά ἀφροιστεῖ στη μέθοδο», ὁ Μάρξ λέει: «Ἄν κανεῖς βρίσκει στις λογικές κατηγορίες τήν ὑπόσταση ὀλων τῶν πραγμάτων, καντάζεται πῶς ἔχει βρεῖ στή λογική φόρμουλα τῆς κίνησης τήν ἀπόλυτη μέθοδο, πού ὄχι μόνον ἐξηγεῖ ὀλα τά πράγματα, ἀλλὰ ἐπίσης προὔποθεῖ τήν κίνηση τῶν πραγμάτων».⁶ Καί πιά κάτω: «Και σέ τί συνίσταται ἡ κίνηση τῆς καθαρῆς λογικῆς; Στό νά θέτει, νά ἀντιθέτει και νά συνθέτει τόν ἐαυτό της—στό νά σχηματίζεται σάν θέση, ἀντίθεση και σύνθεση...»⁶ Κι ὀλα αὐτά ἐνάντια στόν Πroustὸν πού ἔκανε τὸ σφάλμα νά ἱσχυριστεῖ ὅτι: «Δέν ὑπάρχει πιά μιὰ ἱστορία σύμφωνα μέ τήν τάξη τοῦ χρόνου» ὑπάρχει μόνον ἡ ἀλληλουχία τῶν ἰδεῶν μέσα στη νόηση». Ἐτσι δημιουργεῖται αὐτό πού ὀνομάζει ὁ Μάρξ «ἐφαρμοσμένη μεταφυσική» ἡ «λογική και μεταφυσική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας». Ὡστε, γιά νά ξεφύγει κανεῖς ἀπό τόν ἰδεαλισμό μιᾶς ἱστορικιστικῆς ἀντιληψῆς τοῦ Μαρξισμοῦ, δέν ἀρκεῖ νά μπορεί νά δεῖ πίσω ἀπό τίς λογικές κατηγορίες κοινωνικές σχέσεις μέσα σ' ἕνα συγκεκριμένο σύστημα παραγωγῆς; Πρέπει νά ἀναγνωρίζεται ὅτι αὐτές οἱ λογικές ἔννοιες εἶναι «ἱστορικά και παροδικὰ προϊόντων». Καί ἡ ἰδια ἡ λογική λοιπὸν εἶναι ἱστορικό φαινόμενο, και δέν ἀποτελεῖ ἐγγῆση ἐγκυρότητας ἡ συνθηκολόγηση μέ τόν ἐαυτό της μέσα στό ἴδιο της τὸ ἔδαφος. Ἐκτός ἀπό περιπτώσεις φανεροῦ παραλογοισμοῦ, χρειάζεται κάποιο ἄλλο κριτήριο γιά νά ἐρμηνευτεῖ ἡ κίνηση τῆς λογικῆς. Οὔτε καν τά μαθηματικά ἔχουν τὸ εἶδος τῆς παρηγορητικῆς σταθερότητας και ἀντοχῆς στό χρόνο πού θά ἤθελαν πολλοί. Κάθε κλάδος τῆς γνώσης ἔχει ἴσως τὴ δική του χρονικότητα, καθώς λέει ὁ Ἄλτου-

1. Hirst and Hindess : *Pre-Capitalist Modes of Production* (introduction, passim).

2. Hirst and Hindess : *Pre-Capitalist Modes of Production* σελ. 9 (Routledge and Kegan Paul).

3. Hirst and Hindess : *Pre-Capitalist Modes of Production*, σελ. 9 (Routledge and Kegan Paul).

4. Marx: *The Poverty of Philosophy*, σελ. 109 (Moscow Publications).

5. Marx: *The Poverty of Philosophy*, σελ. 93 (Moscow Publications).

6. Marx: *The Poverty of Philosophy*, σελ. 93 (Moscow Publications).

σέρ. Και τότε, ποιό τὸ κριτήριο τῆς Μαρξιστικῆς διαλεκτικῆς; Τὸ ἱστορικὸ συγκεκριμένο ὑπάρχει καὶ ὑπῆρχε συνέχεια, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι δυνατό καὶ νὰ γνωστεῖ καὶ νὰ προβλεφτεῖ ἡ τροπὴ του. Ἡ ἱστορία εἶναι πολλὴ παραπάνω ἀπὸ ἄθροισμα ἰδεολογικῶν ἐρμηνειῶν τοῦ ἐκάστοτε παρόντος, ποὺ κάθε μιὰ τους ἔχει τὴ λογικὴ της. Στὴν ἀλήθεια (ἢ μήπως «ἀλήθεια» δὲν εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ τελειότητα καὶ συνοχὴ τῶν ἐννοιολογικῶν συστημάτων καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ τους ἱκανότητα;) τῶν ἐννοιῶν ποὺ κονταροχτυπιούνται ἀτέρμονα, πρέπει ν' ἀντιτάξει κανεὶς κάποτε τὴν ἐμπειρικὴ πραγματικότητα. Δὲν εἶναι ἀπαραίτητο ὁ σεβασμὸς στὴν ἐμπειρία τῆς ἱστορίας, στὴ ζωὴ τῶν πραγματικῶν ἀνθρώπων μέσα σὲ πραγματικὲς συνθήκες, νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ μηχανιστικὴ καὶ ἐπιφανειακὴ γνῶση τῶν φαινομένων. Τότε κρατᾶμε τὴ διαφορά ἀνάμεσα σὲ «φαινόμενο» καὶ «νοούμενο» ποὺ ὑπάρχει στὴν Καντιανὴ διαλεκτικὴ καὶ στοιχειώνει τὴν παραδοσιακὴ φιλοσοφία.

Τότε σὰν πολιτικὴ ἰδεολογία ὁ Μαρξισμὸς γίνεται μιὰ μέθοδος ἀνάλυσης, ὅπως ἴσως ἡ κυβερνητικὴ. Δὲν εἶναι ἡ πίστη, ἡ ἀξιολόγηση, ποὺ κατευθύνουν τὴν ἐκλογὴ. Εἶναι ἡ Βεμπεριανὴ ἐπιλογὴ τοῦ πιὸ λειτουργικοῦ καὶ ὀρθολογισμένου τρόπου δουλειᾶς. Γιατὶ στὴν ἐπιστῆμὴ ἡ γενικότητα καὶ ἡ ἀξία δὲν ἔχουν θέση. Τότε, γεγονός καὶ ἀξία εἶναι διάφορα. Οὔτε ἡ ἀξία περιέχεται στὸ γνωστικὸ πεδίο τοῦ ἀντικείμενου τῆς γνῶσης, ὅπως στὸν Ἀλτουσέρ. Ἡ πάλι τῶν τάσεων, τὸ ἐπαναστατικὸ στοιχεῖο τῆς Μαρξιστικῆς διαλεκτικῆς, γίνεται στᾶχη. Ἰδεολογικὴ συνείδηση τοῦ προλεταριάτου πῶς νὰ ὑπάρξει; Ἡ ὑπάρχει αὐτόνομα καὶ αὐθόρμητα γιὰ νᾶρθουνε μετὰ ὅτι θεωρητικοὶ νὰ τὴν ἐξηγήσουνε; Καὶ ποιὸς θὰ «ἐκπαιδεύσει τὸν ἐκπαιδευτὴ»;

Ἡ φυσικὴ αἰτιοκρατία καὶ οἱ μέθοδοί της δὲν ἔχουν ἀπόλυτη ἐφαρμογὴ στὰ ἀνθρώπινα φαινόμενα. Ἡ ἀναζήτησή της καὶ ἐπιβεβαίωσή της ἀλήθεια μπορεῖ νὰ γίνει σὲ πολλὰ διαφορετικὰ ἐπίπεδα. Δὲν εἶναι δυνατό νὰ θελήσει κανεὶς νὰ παγιώσῃ τὴ Μαρξιστικὴ θεωρία ἀνάμεσα στὴ Σκύλλα τῆς διάνευσης (falsification) καὶ τὴ Χάρυβδι τῆς ἐπαλήθευσης (verification). Ἄρνούμενοι στὴν ἐπιστῆμὴ τοῦ Μαρξισμοῦ νὰ μπορεῖ νὰ συλλάβει τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι τοῦ ἀνθρώπου σὰ μιὰ ἐνότητα μέσ' ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν, ἀρνούμαστε στὸ Μαρξισμό τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιήσει τὴν ὑπέρβαση τῆς διαμάχης φύσης καὶ νοεῖν, ἱστορικοῦ χρόνου καὶ ἀποκειμένου, γνῶσης καὶ ὑπαρξης. Γιατὶ ἀκριβῶς αὐτὸς εἶναι ὁ κύριός του στόχος: ἡ ἐπιστῆμὴ ὄχι μόνο νὰ μιλήσει γιὰ τὴ ζωὴ, ἀλλὰ νὰ γίνει ζωὴ. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς ἐπιστῆμης ἐνσωματώνονται ἱστορικὰ στὴν τρέχουσα πραγματικότητα. Γιατὶ εἶναι ἐπαναστατικὸ-ἐπιστημονικὸ ἔργο τὸ *Κεφάλαιο*; Ὅχι ἀπλᾶ γιὰτὶ ἀναλδνει ἐπιστημονικὰ

τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα παραγωγῆς καὶ ξεσκεπάσει τὸ μηχανισμό μετὸν ὁποῖο ἡ ἀστικὴ τάξη ἰδιοποιεῖται τὴν ὑπεραξία ποὺ παράγει ἡ ἐργατικὴ τάξη πουλώντας τὴν ἐργατικὴ τῆς δύναμη. Δὲν εἶναι μόνο μιὰ καινοτομία τῆς ἐπιστῆμης, ἀλλὰ ἕνας ἰδεολογικὸς ἐξοπλισμός. Ἀποκαλύπτει τὴ λογικὴ ποὺ κατευθύνει καὶ συντηρεῖ αὐτὸ τὸ σύστημα, αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ φάση, κάτω ἀπὸ τὴ φετιχιστικὴ πίστη τοῦ δήθεν «φυσικοῦ» καὶ «αὐτονόητου», γιὰ ν' ἀνοίξει τὸ δρόμο στὸ ξεπέραςμα αὐτῆς τῆς λογικῆς, αὐτοῦ τοῦ συστήματος, αὐτῆς τῆς ἐπιστῆμης. «Τὸ σύνολο τῶν παραγωγικῶν σχέσεων συνιστᾷ τὴν οἰκονομικὴ δομὴ τῆς κοινωνίας, τὴν πραγματικὴ βάση, ποὺ πάνω της ὑψώνεται μιὰ νομικὴ καὶ πολιτικὴ ὑπερδομή, καὶ στὴν ὁποία ἀντιστοιχοῦν συγκεκριμένες μορφές συνείδησης.»¹ Καὶ πιὸ κάτω: «Ἡ ἱστορικὴ κίνηση γεννάει τίς παραγωγικὲς σχέσεις.» Τὸ ἱστορικὸ δοσμένο εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς ἀνάλυσης, ἡ ὁποία σὲ κείνο τελικὰ ἐπιστρέφει γιὰ νὰ τὸ δια φωτίσει ἀλλὰ καὶ νὰ τραφεῖ διαλεκτικὰ ἀπ' αὐτό. Ὁ χρόνος τῆς φύσης δὲν εἶναι χρόνος τοῦ νοῦ. Οὔτε ἡ φύση εἶναι πάντα «φύση» μετὸν ἔννοια τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας. Κατάκτηση ὁμοῦ τῆς φύσης, ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς ἀνάγκης, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ σημαίνει μακροπρόθεσμα τὴν ἀσταμάτητὴ ἔλλογη προσπάθεια μέσ' ἀπὸ τὴν ὁποία τὰ ὑλικά δεσμὰ θὰ σπάσουν γιὰ νὰ κυριαρχήσει ἡ συστηματικὴ καὶ προγραμματισμένη κατάκτηση τῆς ἱστορίας.

Τὸ πόσο βαθιὰ συνδέεται ἡ ἐπανάσταση καὶ ὁ ταξικὸς ἀγῶνας μετὸν πέσιμο τῆς ταξικῆς κυριαρχίας τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονικὰ παραδεκτοῦ, εἶναι κάτι ποὺ τὸ συνέλαβε σ' ὅλη του τὴν ἔκταση ὁ Λένιν: «...πίσω ἀπὸ τὸν ἐπιστημολογικὸ σχολαστικισμό τοῦ ἐμπειριοκριτικισμοῦ δὲν πρέπει νὰ παραλείψει κανεὶς νὰ δεῖ τὴν πάλι τῶν τάσεων, μιὰ πάλι ποὺ σὲ τελικὴ ἀνάλυση καθρεφτίζει τίς τάσεις τῆς τῆν ἰδεολογία τῶν ἀναγωνιστικῶν τάσεων στὴ σύγχρονη κοινωνία. Ἡ σύγχρονη φιλοσοφία εἶναι τόσο ταξικὴ (partisan) ὅσο ἦταν ἡ φιλοσοφία δυὸ χιλιάδες χρόνια πρὶν.»² Ὅσο γιὰ τίς σύγχρονες τάσεις στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐπιστημολογικοῦ προβλήματος: «...τὸ πραγματικὸ σημαντικό εἶναι ἂν ἡ πηγὴ τῆς γνῶσης αὐτῶν τῶν συσχετισμῶν (αἰτιακῶν) εἶναι ὁ ἀντικειμενικός φυσικός νόμος ἢ οἱ κατηγορίες τοῦ μυαλοῦ μας.»³ Δὲν εἶναι τυχαίον πῶς στὶς ἐπίσημες ἐκδόξεις τοῦ σοβιετικοῦ Μαρξισμοῦ ὑποστηρίζεται διτὴ πρόοδος τῆς κοινωνίας πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ εἶναι μιὰ κανονικὴ διαδικασία καθοριζόμενη ἀπὸ ἀντικειμενικούς

1. Marx: *Τὸ Κεφάλαιο*, εἰσαγωγή. (Ἐκδόσεις Μόρφωση, 1953).

2. Λένιν: *Ματρωλισμός καὶ Ἐμπειριοκριτικισμός* (Progress Publication, Moscow, ἀγγλικὴ ἐκδοσις, σελ. 434).

3. Λένιν: *Ματρωλισμός καὶ Ἐμπειριοκριτικισμός* (Progress Publication, Moscow, ἀγγλικὴ ἐκδοσις, σελ. 183).

νόμους, ἀνεξάρτητους ἀπὸ τῆ θέληση καὶ τῆ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ στασιμότητα στὸ ἰδεολογικὰ δυναμικὸ στοιχεῖο τοῦ Μαρξισμοῦ συνεπάγεται μιὰ θυσία τῆς ταξικῆς συνείδησης σὲ μιὰ ἀόριστη χρονικότητα. Ἀλλὰ ἡ πίστη στὴ σημασία τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ μόνο σὲ σχέση μετὰ τὶς βαθιὲς ρίζες τῆς στῆν ἐπαναστατικῆ ταξικῆ. Ὁ συσχετισμὸς κάποιας τελεολογικῆς προσήλωσης στὸ ἱστορικὸ προτσῆς καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς συνείδησης (ποῦ ἀκριβῶς μετὰ τὸ προτσῆς αὐτὸ καλεῖται ν' ἀναμετρηθεῖ), ἀνήκει στῆν κοινωνικο-ἱστορικῆ στιγμή ποῦ περνάει κάθε φορά τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα.

Σταθερὰ μεγέθη στὸ συσχετισμὸ αὐτὸ εἶναι ὁ βαθμὸς ἀνάπτυξης τῆς ταξικῆς πάλης καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἐκάστοτε κομμουνιστικοῦ κόμματος στῆν ἐρμηνεία καὶ ταξικῆ ποῦ διοχετεύει.

Ὁ ἱστορικὸς χρόνος στὸ Μαρξισμό λειτουργεῖ ἐντελῶς ἰδιαίτερα γι' αὐτοὺς ποῦ ἔχουν κάνει ἐπανάσταση, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἀξιολόγησι. Καὶ γι' αὐτοὺς φυσικὰ οἱ φιλοσοφικῆς διαστάσεις τοῦ προβλήματος δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἄχουνε ἀνασταλτικὸ κι ἴσως ταξικὸ χαρακτήρα. Ἡ ἀλήθεια ποῦ ἀναδύεται ἀπ' αὐτὸ εἶναι πὼς ἡ μάχη γιὰ τὴν ἱστορία θὰ δοθεῖ μέσα στῆν ἱστορία, ὄχι ἔξω ἀπ' αὐτήν.